

La Guerra Espanyola als pobles de la Vall d'en Bas

La Guerra Espanyola del 1936 al 1939, mal anomenada *civil*, i tota la transformació que s'hi associa, es viu als pobles de la Vall d'en Bas amb la desaparició de les estructures administratives tradicionals i l'aparició de noves formes d'organització social, canvis en l'estructura de propietat, l'arribada de milers de refugiats, la destrucció d'edificis religiosos i arxius parroquials, i l'ocupació final i la repressió política, acompanyada d'un exili sagnant.

Text > **JESÚS GUTIÉRREZ**, president del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca (PEHOC)

Curiosament, aquest període tan significat no disposa de bibliografia pròpia que permeti un coneixement suficient dels fets que van tenir lloc entre 1936 i 1939 a la Vall d'en Bas, que agrupa quatre municipis: en Bas (Sant Esteve d'en Bas), Puigsacalm (nou nom de Sant Privat), Joanetes i la Pinya. No es pot parlar de la Vall com a unitat, ja que estava dividida en aquests quatre municipis.

El juliol del 1936, la Guàrdia Civil i els militars de la caserna d'Olot, després d'unes hores d'indecisió, es mantenen fidels al Govern republicà. El dia 20 de juliol es convoca una vaga general a tota la comarca. No sabem quina incidència va tenir. Els ajuntaments es dissolen, superats per la dinàmica social, i es constitueixen els comitès locals de milícies a partir del dia 21 de juliol, organitzats a cada poble al voltant de les forces majoritàries, que als pobles de la Vall són ERC i el Sindicat Agrícola, amb presència més minoritària de la CNT, el POUM, el PSUC i la UGT. Les seves funcions, com arreu, són controlar les carreteres i l'ordre públic, organitzar el retorn a l'activitat productiva i els subministraments (proveïments), confiscar les armes del sometent i dels exmilitars, organitzar l'embargament de propietats, controlar les entrades i sortides dels pobles, cobrar impostos a industrials i comerciants, emetre salconduits, detenir sospitosos, depurar funcionaris desafectes i controlar, en definitiva, la vida municipal. Aquests comitès mantenen una estructura pira-

midal: les ordres que emanen del Comitè Central de Milícies Antifeixistes de Catalunya arriben al Comitè Executiu de Girona, que les fa arribar al Comitè d'Olot i comarca i als diferents comitès locals, entre els quals hi ha els cinc de la Vall (als Hostalets se'n crea un que té autonomia respecte del d'en Bas).

A partir del 8 d'octubre del 1936 es produeix una certa «normalització» de la situació política amb l'ordre de dissolució dels comitès i es constitueixen, de nou, els ajuntaments. És en aquest moment que accedeix a l'alcaldia d'en Bas Joan Bagué, mestre del poble, dirigent d'ERC i fundador del Centre Republicà de la localitat, i l'exerceix fins a l'abril del 1937. Bagué és l'únic mestre afusellat de la comarca el 1939. No sabem

gaires coses del seu mandat: els llibres d'actes han desaparegut. Sabem, però, que es gestiona l'arribada de centenars de refugiats i que s'organitza el treball comunitari. Com a mestre, encara hi ha qui el recorda com un home seriós, disciplinat, amb una gran vocació i un gran prestigi, i que aconseguí que els fills dels benestants locals vagin a l'escola del poble en lloc d'anar a la dels escolapis d'Olot. Quan acaba la guerra, Bagué marxa a Girona, on és detingut. No marxa a l'exili, ja que es considera gran (en aquells moments té cinquanta-dos anys). És jutjat sumàriament el 16 de març i afusellat el 28 del mateix mes de l'any 1939.

En la seva causa se l'acusa de fomentar les idees separatistes, marxistes i

>> Refugi antiaeri en forma de L, un dels dos dels quatre que hi havia que encara es mantenen al camp d'aviació del pla de les Preses. (Foto: JESÚS GUTIÉRREZ)

antireligioses entre els nens i nenes, d'haver animat les masses en l'assassinat de les dues persones mortes al poble: Francesc Font, un capellà que s'havia refugiat a casa dels seus pares, al veïnat de Can Trona, i Joan Codina, encarregat de la fàbrica de filat. També de la crema del mobiliari de l'església. Res no s'ha demostrat. En l'expedient 54145 hi ha els noms dels seus delators.

La vida a la rereguarda.

Col·lectivitzacions i revolució

Són uns anys excepcionals. Molta gent d'Olot s'arriba als masos de la Vall i hi bescanvia sabates, espadenyes, roba i altres objectes per patates (trumfes). A la Vall es produeixen diverses col·lectivitzacions: dues d'agràries (a en Bas i als Hostalets) i d'empreses de treball comunitari, bàsicament d'explotació forestal (són comunes als municipis comarcals). S'organitzen en seccions i depenen de l'Ajuntament. Les col·lectivitzacions de les terres es fan sense violència (amb l'excepció de la Pinya, on mor un dels grans propietaris). El model és senzill: a en Bas, per exemple, es crea una empresa, popularment el *cumu* (de *comunitari*), que disposa d'un gran magatzem al mas la Catroca (una casa confiscada) i allà s'organitza tot el treball, l'agrari i el forestal.

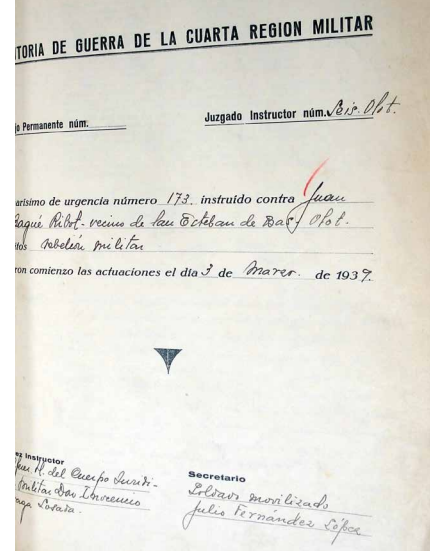
En el cas dels Hostalets, el Sindicat Agrícola reparteix les terres de forma igualitària, però actua per lliure: sovint demana permís de tala de bosc un cop ja està feta o es detecten problemes de gestió de personal i hi sovintegen les queixes salarials.

El retorn a la normalitat municipal, l'octubre del 1936, no significa que les milícies es dissolguin, i això explica que el Carbonell i el Terrús (dels Hostalets), com la Cau, la Dou i el Prat (d'en Bas), siguin saquejats i expropiats. La Dou i el Carbonell s'habiliten com a residències i centres d'entrenament de companyies de les Brigades Internacionals, com la casa de la Torre del Pas, propera al camp d'aviació. La Cau acull els oficials del camp de presoners de la Clapera.

L'arribada de refugiats

Els primers grups de refugiats arriben a la comarca a finals d'agost del 1936. Provenen de Gelsa (Aragó) i Madrid. A partir del 1937 venen de Màlaga, Santander, Astúries i el País Basc. A partir de l'estiu del 1938, hi ha un continu de refugiats aragonesos i tarragonins que fugen de les batalles del Segre i de l'Ebre després de l'enfonsament del front d'Aragó. A Puigscalm se n'acullen 138 i a en Bas, 129. A Joanetes s'habilita la rectoria i en altres nuclis, cases i masos particulars. Els ajuntaments es fan càrrec de la manutenció, l'estada, l'escolarització i l'assistència sanitària. De vegades hi arriben ajuts solidaris de Saint-Malo i Dunkerque i de grups de quàquers americans.

L'onada gegant de refugiats es produeix després de la caiguda de Barcelona, el 26 de gener del 1939. Milers de persones arriben a la comarca a través del camí ral i les Marrades del Grau provinents de Girona i Osona, i conflueixen a l'altura d'en Bas, on l'aviació italiana metralla en diverses ocasions

>> Primera pàgina de la causa per rebel·lió militar contra Joan Bagué, alcalde d'en Bas. Forma part de l'expedient 54145, juntament amb les de set altres encausats.

les concentracions humanes, pel camí cap a la retirada.

El camp d'aviació i el camp de presoners de la Clapera

La primavera del 1937 es decideix construir el camp d'aviació al pla de les Preses, entre la carretera i el riu, d'un quilòmetre de llargada i entre 350 i 400 metres d'amplada. El mas de Verntallat serveix de torre de control i al mas del Pas de la Torre s'instal·la una centraleta telefònica (l'abril del 1938 s'hi instal·la una companyia de les Brigades Internacionals per entrenar-se prop del riu). De fet, però, el camp no és operatiu: el nivell freàtic és pràcticament superficial. Només hi aterren dos avions (i el segon hi queda enfangat). Ara bé, s'hi construeixen quatre refugis dels quals encara se'n conserven dos, del tipus de trinxera (de dos a quatre metres de profunditat). El personal s'allotja al mas de Verntallat i a la Cau i la Mata (de les Preses). A partir del 1938, els treballs de manteniment són a càrrec dels presoners del camp número 5.

El camp de concentració número 5 està situat a la Clapera. Es tracta d'un gran mas del segle XIX, d'estil neoclàssic, amb una planta quadrada i grans porxos a la planta baixa i el primer pis, amb golfes i un gran colomar en el vèrtex de les teulades a quatre aigües. Disposa d'un espai d'habitatge per als masovers, prop de l'entrada, ja que la casa és segona residència dels Buch, uns metges d'Olot. És una casa espectacular, ben visible, en una zona plana, amb una gran tanca i ben comunicada (a tres-cents metres dels Hostalets i propera a la carretera de Vic a Olot).

Quan esclata la guerra, el Comitè Local dels Hostalets la confisca per

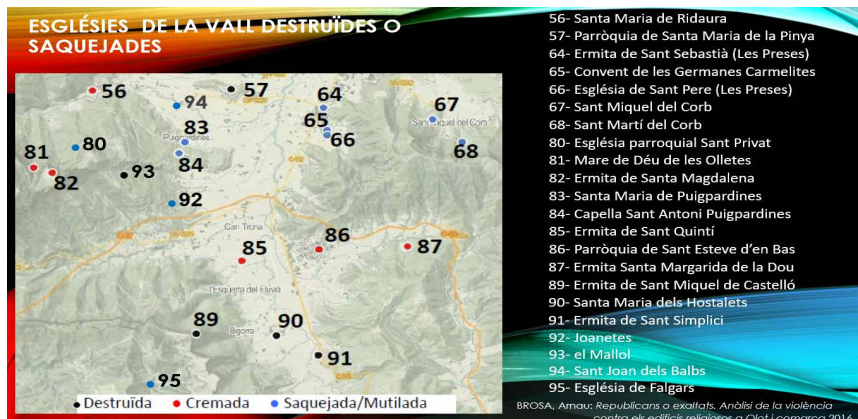
>> El mas de la Clapera, prop dels Hostalets, va acollir el camp número 5 per a presoners i desertors republicans. (Foto: JESÚS GUTIÉRREZ)

convertir-la en l'escola del poble, però a inicis del 1938, el Servei d'Intel·ligència Militar (SIM) decideix instal·lar-hi un camp de presoners per als desertors de l'exèrcit republicà. Passats uns mesos de reclusió, són reenviats al front. La casa pateix pillatge (capella, mobiliari, roba, etc.) i es transforma per poder contenir els gairebé cinc-cents reclusos i s'electrifica la tanca. Sembla que els responsables del camp són militants del PSUC que endureixen extraordinàriament les condicions de vida dels reclusos, que són obligats a fer tasques de manteniment del camp d'aviació o de tala dels boscos propers. El camp deixa de funcionar el mateix dia de l'arribada dels primers contingents de les forces franquistes, el 6 de febrer del 1939, dia que se n'alliberen els últims presoners, que tornen a casa seva o s'incorporen a les noves forces ocupants.

En l'actualitat, els nous propietaris l'han rehabilitada. Encara s'hi conserven alguns dels grafitos gravats o dibuixats al darrer pis, també la garita de guàrdia, el cos de guàrdia i restes dels dormitoris.

Víctimes religioses i civils

El primer objectiu de la violència revolucionària són els representants del sistema: capellans, exjutges i exalcaldes, però no els propietaris, ja que molts d'aquests han marxat abans que comenci la guerra. La majoria dels casos són revenges i afecten, especialment, persones d'ideologia tradicionalista (setanta de les cent tres víctimes a la comarca, segons Jordi Pujiula, una xifra que caldrà revisar). Els comitès actuen de manera improvisada i imprevisible. El detall de les seves actuacions és el que descrivim a continuació. Tot i que no hi ha violència destacable en el municipi de Sant Privat, són assassinats quatre capellans originaris del poble: Josep Molas, de cinquanta anys (capellà de l'Hospital de Tossa de Mar); Miquel Espuña, de setanta anys (oficiant a Torroella de Montgrí) i Joan Sala, de quaranta-tres anys, que moren el 7 de setembre del 1936 a Begudà, i Pere Soy, també a Begudà, el 12 de setembre. A la Causa General del poble se citen els noms de dos preveres més, Joaquim Masoliver i Joan Guix. D'aquests no en tenim més informació. Pere Casamitjana, secretari de l'Ajuntament, aconsegueix fugir i passar a França. Quan torna amb les tropes franquistes,

>> Mapa detallat de la localització dels edificis religiosos de la Vall d'en Bas i de les Preses que van ser víctimes de destrucció, incendi o saqueig el 1936. (Foto: ARNAU BROSSA)

denuncia que han mort dos germans seus: Joan i Simó. A la Pinya moren tres persones: el rector Francisco Gay, de quaranta anys, assassinat al Sallent de Santa Pau l'11 d'agost; Joan Plana, de setanta, propietari tradicionalista, exalcalde i jutge del poble, mort prop del mas Terrús, a en Bas, i Miquel Morató, de quaranta-vuit, tradicionalista, exalcalde i regidor, mort a Begudà. A Joanetes no es produeix cap acte de violència contra les persones. A en Bas és on hi ha més violència. No queda clar si el rector, Miquel Espuña, és el mateix clergue de Sant Privat, ja que altres fonts el situen fugit a Itàlia l'estiu del 1936. Moren mossèn Antal (de la Brugada) i el capellà Francesc Font (de Cal Pipaire, a Can Trona), assassinat al coll de Condreu el 13 d'agost. Igualment, Joan Codina, de cinquanta-sis anys, encarregat de Filats Marguà, apareix cremat i mutilat prop del Terrús el 10 d'agost, més o menys al mateix lloc (al pont de Ginestar) que apareix Joan Plana, veí de la Pinya.

En resum, en els anys de la guerra, hi ha catorze víctimes dels comitès revolucionaris. A aquestes caldrà sumar els morts al front (una setantena), les quatre víctimes de la repressió republicana en plena retirada (tres a la Muntada de Sant Privat) i les de la repressió franquista de postguerra (un mínim de vint-i-vuit). Així doncs, una xifra no inferior a cent vint morts i afusellats a la comarca, lluny dels cent tres identificats fa uns anys.

La destrucció del patrimoni civil, artístic i religiós

La majoria d'accions iconoclastes són protagonitzades pels comitès locals d'Olot i de Sant Joan les Fonts, tot i que

hi ha algun grup forà, com el de Salt, que també hi té un paper destacat. En general, es cremen edificis, retaules, imatges i mobiliari i, amb especial interès, els arxius parroquials. Un estudi d'Arnau Brosa identifica els atacs als edificis religiosos destruïts, saquejats o mutilats a la Vall. En alguns casos, com les esglésies de Sant Esteve d'en Bas i de Sant Pere, a les Preses, són transformades en magatzems de farratge o espais d'acollida de refugiats. En la majoria, les cadires, la imatgeria i els mobles es treuen als carrers o places i es cremen públicament. Les campanes es despengen de les esglésies. A Sant Privat, l'església és cremada i una part dels mobles es guarden al molí d'en Valentí, tot i que poc més tard, els membres del Comitè els recuperen i els cremen o reparteixen entre els veïns. L'església del Mallol es destrueix i se'n saqueja la rectoria, com als Hostalets, on l'església de Santa Maria és destruïda. La de Joanetes es respecta, però se'n crema el mobiliari i les imatges i se saquegen les ermites de Sant Mateu i de Falgars. També se saqueja la de Puigpardines i la capella de Sant Antoni, mentre que la de la Pinya i la de Sant Joan dels Balbs són espoliades i se'n crema la imatgeria, entre la qual hi ha la marededeu de la Cabeça. Igualment, es cremen les ermites de Santa Magdalena i la de les Olletes, la de Sant Quintí i la de Santa Margarida. Es destrueixen les ermites de Sant Miquel de Castelló i la de Sant Simplicí, i les capelles particulars de la Dou (Sant Sebastià), la Clapera i el Carbonell. Totes les accions són dels dies 24, 25 i 26 de juliol del 1936.

En paral·lel, s'espolien i es confisquen les cases del Prat (per a escola d'en Bas), la Batllia, la Clapera (pri-

mer per a escola, i després per a camp de presoners) i el mas de la Rectoria, així com la Cau i la Dou (s'hi instal·len brigadistes internacionals i, posteriorment, acull refugiats). A Joanetes, les escoles són ocupades, a finals del 1938, per un destacament militar republicà. En definitiva, a la Causa General es fa constar una xifra dels danys religiosos i civils: prop de 2.400.000 pessetes, una autèntica fortuna per a l'època.

L'ocupació i el final de la Guerra. La repressió franquista immediata

La Vall d'en Bas no pateix cap bombardeig aeri, tot i que a Olot i Besalú cauen algunes bombes (el 30 de gener i el 3 de febrer, Besalú compta quinze i vint víctimes, respectivament). El 5 de febrer hi ha un bombardeig sobre la rodalia d'Olot que continua el dia 6 des de la serra dels Llacers i Cabrera. També cauen bombes sobre la Vall. Les forces de Líster hi dinamiten els ponts (Besalú, Castellfolli i els d'Olot) i altres infraestructures (el ferrocarril al Pasteral i Amer) per entorpir l'avenç de l'exèrcit franquista. També es fan volar els vagons carregats d'explosius a l'estació d'Olot.

Els dies 6 i 7 de febrer, els franquistes arriben al Grau d'Olot (camí ral Vic-Olot) i instal·len un campament prop del molí Vell, als Hostalets. Són les tropes de la 82a Divisió del Cos d'Exèrcit del Maestrat, amb una gran quantitat de soldats marroquins comandats pel general Rafael García Valiño, i també membres de la Legió a les ordres del general Ricardo Alonso Vega. El 7 de febrer entren a la ciutat d'Olot (pel pont de Sant Roc i pel de Cal Russet, a la carretera de Santa Pau, els únics no dinamitats), poc després que les darreres unitats de Líster abandonin la població

fent volar els ponts (de Colom, el de la carretera de Sant Joan de les Abadeses, el de Ferro i el de les Mores). La comarca cau en mans feixistes entre el 7 (Olot), el 8 (Besalú) i el 9 (Oix) de febrer. Els pillatges, les violacions i els robatoris es mantenen encara alguns dies. Josep Badosa és nomenat primer alcalde franquista d'en Bas.

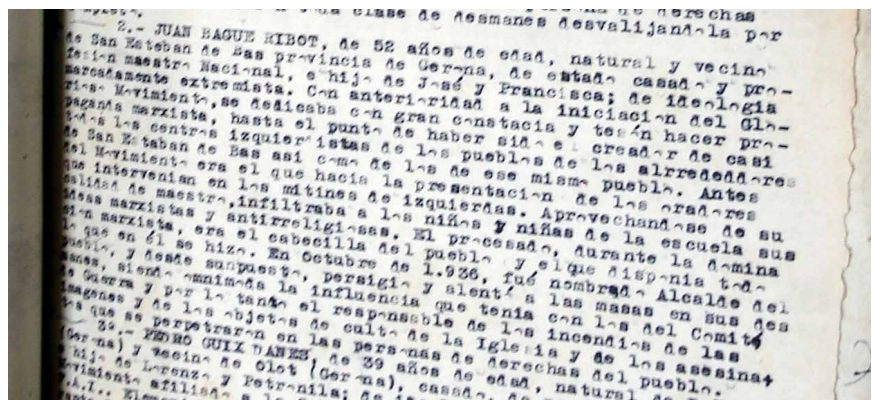
A partir d'aquest moment, s'endega una maquinària repressiva brutal contra qualsevol persona a la qual es pugui relacionar amb la República. A Sant Privat són condemnats a pena de mort vuit veïns i cinc tenen unes penes que van de perpètua fins a vint anys de presó. A la Pinya són condemnats a mort tres vilatans. A Joanetes, onze veïns són condemnats a diferents penes (són els membres del Comitè que no han volgut fugir) i una altra persona originària del poble, però domiciliada a Sant Feliu de Pallerols, és afusellada. A en Bas, a banda de l'excalde i mestre Joan Bagué, afusellat el 28 de març del 1939 (és el trenta-cinquè afusellat a Girona), també afusellen quinze veïns més, set persones són condemnades a diferents anys de presó i sis més estan en parador desconegut. La resta dels membres del Comitè marxen a l'exili.

Es poden remarcar algunes característiques de tots els expedients: la indefensió i la violació de qualsevol forma jurídica de dret, també l'esperit de revenja que traspuen els informes redactats per alcaldes, dirigents falangistes, capellans i membres del *movimiento*. Hi va haver una repressió molt cruenta als pobles de la Vall. I una altra: gràcies a la consulta dels expedients es pot saber el nom dels delators i dels testimonis de les acusacions, tots ells veïns dels mateixos pobles. Hi ha pàgines,

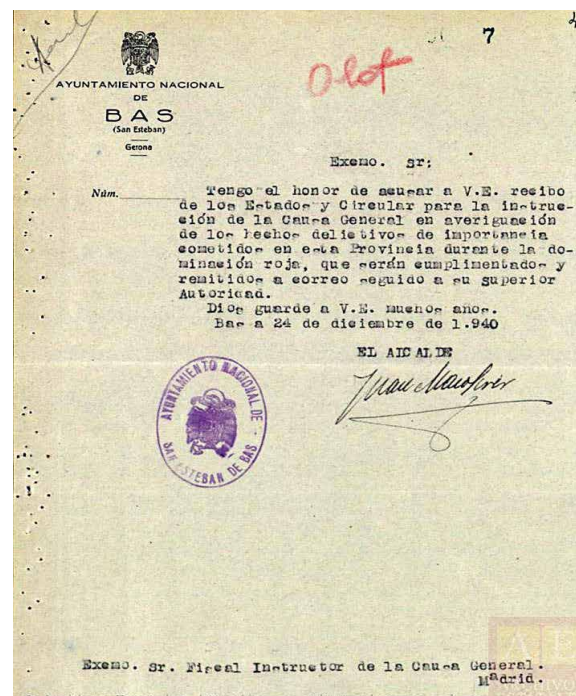
propietaris i familiars de represaliats tradicionals, instruments de la persecució política i social més ferotge.

L'exili

A mesura que avança la guerra, el nombre de desertions republicanes va augmentant. Hi ha passadors (alguns de la Vall) que ajuden aquells que volen arribar a França per tornar al sector franquista. La Garrotxa és comarca de frontera, de manera que l'exili és una alternativa fàcil. El mateix dia que cau Girona, el 4 de febrer del 1939, uns dotcents cinquanta garrotxins marxen a través dels passos de l'Alta Garrotxa: el coll de Malrem (cap a la Manera) o per Sant Aniol i l'hostal de la Muga (cap a Sant Llorenç de Cerdans). D'altres s'incorporen a l'onada gegantina de refugiats en retirada dels dies posteriors a la caiguda de Barcelona (el 26 de gener). L'aglomeració fa que es bifurquin en direcció Besalú-Figueres cap a la Jonquera o, a través del Capsacosta, cap a Sant Pau de Segúries, Camprodon i el coll d'Ares. A la Causa General s'identifiquen vint-i-dos veïns dels nuclis de la Vall que se suposa que han marxat a l'exili per fugir de la repressió franquista.

>> Text de la sentència contra Joan Bagué. Es redueix a dinou línies en què se l'acusa de fets que mai no van ser provats. (Foto: ARNAU BROSSA)

>> Ofici signat per l'alcalde d'en Bas, Joan Masoliver, el desembre del 1940, adreçat al fiscal instructor de la Causa General per confirmar la tramesa de la informació recaptada contra els encausats del municipi. (Foto: ARNAU BROSSA)